

будуть існувати попри усі кризи й потрясіння, через які ще має пройти людство. Вони припускають, що етнічність може набрати інших форм, але вона ніколи не зникне. Ці учені, наприклад, стверджують, що етнічні групи в поліетнічній державі не лише не зникають, а й впливають на соціальне, культурне, економічне життя усього суспільства. Одні з них, розглядаючи еволюцію етнічних груп та їхню властивість адаптуватися до умов існування, бачать безумовне збереження груп як таких (однак при цьому вони не виключають значних втрат специфічних рис етнопонаціональних груп). В об'єктивній необхідності змін провідну роль, на їхню думку, відіграють соціальні умови. Представники іншого крила сервайвелістської школи вважають, що вихідною базою для збереження специфічних рис етнічної групи є етнічна культура та прагнення груп виділитися, залишаючи незмінними власні психолого-оцінні атрибути.

О. Картунов, погоджуючись із думкою послідовників згаданої школи, зазначає, що теоретичні положення сервайвелістів більш коректні і адекватніше відображають сучасний стан та найближче майбутнє людства.

Представники еволюціоністської школи, серед яких опинилася більша частина інвентціоністів, навпаки, вважають, що етнічність є анахронізмом, пережитком минулого, гальмом суспільного розвитку. За їх переконаннями, етнічності з часом зникнуть взагалі, а етнічне походження, мова, символи тощо та інші етнічні ознаки не будуть мати жодного значення [2, с. 18–19].

Повертаючись до тлумачень змісту того чи іншого поняття, необхідно зазначити, що його можна визначити, лише розглядаючи у взаємозв'язку з іншими категоріями. Якщо розглядати етнополітичні поняття, потрібно насамперед виходити з того, що етнополітологія є наукою про сутність, характер і форми існування та розвитку етносів (націй, національних, етнічних груп), їх роль і місце в історії людства та політичному житті суспільства, про їх відносини з органами влади та державою загалом. Що ж стосується різноманітних шкіл етнічності, то очевидно є необхідність не пошуку кращих серед них, а розроблення загальної теорії етнічності, що сприятиме пошуку ефективних шляхів подолання конфліктних ситуацій та зменшенню напруги у національних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Свтух В. Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція / АН УССР. Ін-т соц. і економ. проблем заруб. стран. – К.: Наук. думка, 1991. – 354 с.
2. Картунов О. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навчальний посібник. – К.: Університет економіки та права „КРОК”, 2007. – 192 с.
3. Цюрупов А.И. Национальный инстинкт как предмет научного исследования // Полис. – 1997. – №1. – С. 39–42.
4. Barth F. Ethnic groups and boundaries: the social organization of cultural difference. – Boston, 1969.
5. Schermerhorn R. Comparative Ethnic Relations. – Chicago – London, 1978.
6. Van Den Bergh P. Ethnic Pluralism in industrial societies // Ethnicity. – 1976. – Vol.3 – № 3.
7. Weber M. Economy and society. – Vol.1 / Ed. G. Roth, C. Wittich. – Berkeley, 1978.

УДК 327(477)(=512.19)

О. Щерба

Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету «Львівська політехніка»

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МІЖДЕРЖАВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

© Щерба О., 2009

Проаналізовано місце і роль кримськотатарської спільноти у зовнішній політиці України, її значення під час формування міждержавних відносин України.

The place and role of Crimean Tatars association in the foreign policy of Ukraine and its value at forming of intergovernmental relation of Ukraine are analyzed in the article.

Актуальність теми зумовлена важливістю кримськотатарського питання у комплексі внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів України. Етнічні спільноти тією чи іншою мірою впливають на розвиток зовнішньополітичних відносин між державами. Вони можуть сприяти налагодженню добросусідських та

дружніх стосунків між державами або ж бути джерелом непорозуміння та конфліктів; мають не лише значний вплив на формування міжнародної політики, але й самі стають потенційними суб'єктами зовнішньої політики. Власне для запобігання напружень на етнічному рівні необхідно всебічно аналізувати стан етнічних меншин, враховувати існуючі проблеми громад.

Українські та зарубіжні дослідники приділили значну увагу вивченню питання кримських татар в історичній ретроспективі [7], з точки зору внутрішньоукраїнської проблеми [1, с. 11; 5] або українсько-російських відносин [4, с. 17]. Також обговорюються питання на конференціях, круглих столах.

Історичний розвиток кримськотатарського етносу відбувався на перехресті російсько-турецького суперництва. Тому сьогоденний стан питання необхідно аналізувати, беручи до уваги і тісний зв'язок татар з Туреччиною, та активну роль, що її відіграє Росія в ситуації щодо Криму.

Зважаючи на актуальність проблеми, поставлено за мету проаналізувати кримськотатарський чинник у відносинах України як з Росією, так і з Туреччиною.

До 1987 р. повернення кримських татар на батьківщину було фактично неможливим. Під час перебудови відбулося загострення проблеми. У 1987–1989 рр. спостерігалось різке піднесення кримськотатарського національного руху. У Москві і місцях постійного проживання татар проводились демонстрації і голодування. Кримські татари повертались до Криму й насильно, самовільно захоплювали землі, бо їхні вимоги у цьому питанні ігнорувались.

Правоохоронні органи СРСР мали достатньо сили і засобів, щоб повністю ліквідувати проблему кримських татар, яка стала набирати радикальних форм, однак цього не зробили. Уряд СРСР пішов на ліквідацію наслідків сталінської депортації. 28 жовтня 1989 р. була видана постанова Верховної Ради СРСР "Про висновки і пропозиції з проблем радянських німців і кримськотатарського народу" [6, с. 189]. Цей документ відкрив дорогу поверненню кримських татар на батьківщину. 12 лютого 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про відновлення Кримської АРСР. Але відновлена автономія була східнослов'янською за визначенням, і місця кримським татарам у ній не знайшлося. Однак вже з літа 1991 року повернення кримських татар на півострів відбувалося на цілком законних підставах. У грудні 1991 року СРСР – держава, яка призвела до виникнення кримськотатарської проблеми, – припинив своє існування, але проблема повернення, інтеграції та взаємодії кримських татар з місцевим населенням залишалась невирішеною.

Етнополітика незалежної України формувалась, ґрунтуючись на демократичному визнанні рівних прав і свобод громадян незалежно від їх етнічного походження, і своїм змістом спрямовувалася на забезпечення вільного національного розвитку усіх етнічних спільнот держави. Про це свідчить багато політико-правових документів, зокрема закон України про національні меншини, прийнятий у 1992 р.

Не виключено, що молода Українська держава почала проводити політику реабілітації, щоб продемонструвати світовій спільноті свій демократичний характер і намагання усіляко виконувати усі міжнародні угоди про захист прав людини. Це дало можливість сподіватись на надання країнами Заходу певної гуманітарної, фінансової та матеріальної допомоги. В умовах виходу на міжнародну політичну арену в українській дипломатії з'явилися реальні шанси на позитивне вирішення багатьох зовнішньополітичних та економічних питань у мусульманських і тюркськомовних країнах.

До 1995 р. в Крим повернулось більше як 250 тис. кримських татар. Ще 200 тис. перебувало в країнах СНД і насамперед в Росії, для якої цей народ створював певну "незручність". Адже в Росії також існує самостійна татарська проблема, що має певний дезінтеграційний потенціал [11, с. 133].

Під час повернення кримських татар до півострова українське керівництво небезпідставно приховувало проблему. При відтворенні Кримської АРСР вимоги кримських татар враховані не були. Однак у червні 1992 р. відбувся загальнонаціональний з'їзд, який обрав вищий повноважний орган кримських татар – Курултай на чолі з Мустафою Джемільовим. Саме він став консолідуючим органом вимог татарського народу.

Кримські татари вже давно як монолітна політична сила, здатна вести боротьбу за свої інтереси. Вона ведеться доволі активно парламентською фракцією кримських татар у Верховній Раді України на чолі з Рефатом Чубаровим та Курултаєм і Меджлісом кримськотатарського народу на чолі з Мустафою Джемільовим.

У 1993 р. було прийнято закон про вибори народних депутатів до Верховної Ради Криму. Кримським татарам він не залишив ніяких сподівань на представництво у найвищому законодавчому органі автономії. Лише після численних акцій протесту були прийняті поправки до закону про вибори, що передбачали 14 місць у Верховній Раді Криму для татар. Таке багаторівневе представництво не поступається структурі російськомовного населення в Криму, попри значну моральну підтримку з боку Чорноморського Флоту, а також деяких російських політиків [3, с. 5]. До того ж протягом середини 1990-х років українські партії, що не мають соціальної бази в Криму, сформували тандем з представниками кримськотатарського народу, розраховуючи на його негативне ставлення до російських радикальних ідей стосовно Криму [9, с. 48].

Аналізуючи процес повернення татар до Криму, можна відзначити намагання татар контролювати якомога більшу територію півострова. Так, кримські татари, повертаючись на півострів, селяться на вільних (чи тих, що звільняються) ділянках, не маючи можливості заселити колишнє місце проживання. У результаті в Криму з'явилась велика кількість нових татарських поселень з назвами, що раніше не зустрічались. При цьому народна пам'ять зберегла, звичайно, не в повному обсязі, колишні назви населених пунктів, якими користуються офіційно. Подібні тенденції призводять до поширення татарської топоніміки на території Криму.

Складність вирішення кримськотатарської проблеми на нинішньому етапі має багато відмінностей порівняно із серединою 1990-х років. Якщо раніше татари переважно апелювали до урядових та міжнародних структур, у гіршому випадку вдавались до акцій громадянської непокори, то початок ХХІ ст. позначений реальними зіткненнями кримських татар з місцевим слов'янським населенням. Ситуація не проста і вона продовжує загострюватися. Інтернет-джерела поширюють інформацію, що в Криму починають формуватися групи, які у будь-який момент можуть стати воєнізованими. Називаються вони як козаки, так і аскери. Їхні представники звинувачують один одного в ескалації напруги [8].

Ще на початку 1990-х років російські та українські політологи виступали за вироблення загальної стратегії з кримського питання як Україною, так і Росією, оскільки вона актуальна для обох сторін. Адже у разі загострення конфліктних ситуацій в Криму переможцем може виявитись третя сторона – Туреччина [17, с. 66–72].

Для Туреччини Крим завжди був регіоном життєво важливих інтересів і посилення її впливу на півострові можна розглядати як одне з пріоритетних стратегічних зовнішньополітичних завдань турецького керівництва. Не маючи власної громади в Криму, Туреччина працює з кримськотатарським населенням як зі своєю діаспорою. Вона не тільки піклується про татарське населення півострова, але й спирається на кримських татар у проведенні своєї геополітичної стратегії в Причорномор'ї. Для впливу на кримських татар Анкара використовує не тільки спільність мови і культури двох народів, але і наголошує на їхніх історичних зв'язках. Туреччина є одним із важливих зовнішньополітичних партнерів Меджлісу. Їхнє співробітництво здійснюється за такими основними напрямками: презентація Анкарою інтересів Меджлісу на міжнародній арені; створення спільних підприємств за участю кримськотатарських бізнесменів, гуманітарна допомога по лінії Червоного Півмісяця; навчання кримськотатарської молоді у навчальних закладах Туреччини; матеріальна допомога в галузі освіти і культури; співробітництво мусульманських релігійних діячів, допомога в організації ісламської освіти, у будівництві мечетей й інших культових споруд. Як відзначив М. Джемільов, коментуючи результати парламентських виборів у Туреччині 2002 р., кримські татари завжди будуть в центрі уваги турецьких політиків незалежно від їхніх політичних поглядів. На його переконання, активними чинниками, що формують позицію Туреччини, є, власне, думка турецької громадськості і, безумовно, вплив кримськотатарської діаспори.

За сьогоденних умов будь-які форми присутності Туреччини у Північному Причорномор'ї ослаблюють як Росію, так і Україну. Зволікання із вирішенням проблеми Чорноморського Флоту призводить до посилення Туреччини як провідної сили чорноморського регіону.

Своїми діями Туреччина намагається змінити традиційну геополітичну конфігурацію в північному чорноморському регіоні [17, с. 68]. Військовий потенціал Турецької республіки збільшується рік у рік [14, с. 86]. На виборах 1996 р. в Туреччині перемогла радикальна партія, представники якої заявили про намір: 1) створити "Ісламський союз" від Марокко до Казахстану, включаючи Крим; 2) захищати своїх єдиновірців від Боснії до Кашміру і Чечні [17, с. 70]. Правда, серйозним стримувальним чинником для ісламських радикалів-політиків Туреччини є їхні союзники по НАТО, яких лякає перспектива зміни прозахідної орієнтації Туреччини.

Оцінюючи вплив різних внутрішніх і зовнішніх чинників на ситуацію у Криму, можна зробити багато узагальнень. По-перше, основними з них були кримськотатарський, внутрішній проросійський, український, російський, турецький та міжнародний європейський. По-друге, чинники впливу умовно можна поділити на не прихильні щодо української держави, лояльні до української влади, і нейтральні. До перших однозначно належать російський і внутрішній проросійський, до других – кримськотатарський і український. Стосовно Туреччини та ОБСЄ варто відзначити, що Туреччина у жодному випадку не чинила акцій, які б ставили під сумнів цілісність України, але, водночас, вона неухильно працювала над посиленням свого впливу у кримськотатарському середовищі.

Отже, аналізуючи кримськотатарське питання та його вплив на формування міждержавних політичних відносин України можна дійти таких висновків:

1. Визнання прав кримськотатарського народу мало позитивний ефект для зовнішньополітичного іміджу нової незалежної держави – України та підриву поширеного стереотипу про "російськість Криму". Однак це визнання не було забезпечене чітко окресленою стратегією інтеграції татар в українське суспільство, що призвело до виникнення та неможливості вирішення проблем репатріантів.

2. У результаті масового повернення татар до Криму вірогідність дестабілізації ситуації на півострові з боку радикально-консервативних політичних партій та проросійськи налаштованих націоналістів зменшилась.

3. Проте еволюція кримськотатарського руху призвела до його трансформації у політичний чинник з радикальним крилом. Протягом середини – другої половини 1990-х років конфігурація кримського пасьянсу ускладнилася. Тепер у Криму політичний маятник хитається між трьома центрами сили: українська влада – кримські татари (що відчують підтримку Туреччини) – проросійські структури (що відчують підтримку з боку радикальних політиків Російської Федерації).

4. Процес формування російської зовнішньої політики на засадах жорсткого прагматизму, послаблення ультра націоналістичних гасел у російській політичній еліті, що збіглися з певною радикалізацією позицій кримських татар, призвів до того, що сьогодні російська та українська політичні еліти досягли компромісу щодо політики в Криму. Офіційна Москва розуміє, що подальші спроби дестабілізувати ситуацію на півострові призведуть до активізації кримськотатарського населення й у перспективі посилення позицій Туреччини, від чого Росія ніяк не виграє.

5. Нарешті після десяти років геополітичної невпевненості нова політична конфігурація у Криму забезпечила Україні легітимний контроль над внутрішньою ситуацією над півостровом, практичну військову присутність Росії в Криму на вигідних Україні умовах, а також політичні права кримськотатарського народу (за підтримки Туреччини). Незважаючи на те, що ці перестановки можуть здаватися тимчасовими, кримський варіант став одним з прикладів зміни геополітичного монополізму на регіональну багатополарність, досягнення і збереження якої надало можливість запобігти "балканським" сценаріям та зберегти громадянський мир на півострові, розрядку у відносинах України та Росії, України та Туреччини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабин Б.Н. *Право коренних народів України на використання національної топоніміки // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Луганськ, 8–9 лютого 2001 р. – Луганськ, 2001 р. – С. 104.*
2. Волков С. В. *Русский офицерский корпус. – М.: Воениздат, 1993. – 342 с.*
3. Вольвова О. *Проблеми і шляхи інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство // Флот України. – 1997. – 1 лютого. – С. 5.*
4. Глебов В.В. *Політика в Чорноморському регіоні в контексті російсько-українських відносин // Російсько-українські відносини: преемственность и развитие: Матеріали Міжнародної наукової конференції "Круглий стіл російських і українських учених" 23-24 мая 1996. – Одеса, 1996. – С. 21–26.*
5. Грабовський С. *Пристрасті по-кримськи: фірмове блюдо української політичної кухні // Підтекст. – 1998. – № 7. – С. 10–13.*
6. *Документи, связанные с депортацией крымских татар: Крымские татары 1944–1994 гг.: Статті, документи свідчення очевидців / За ред. Ю.З. Данилюка. – К.: Рідний край, 1995. – 329 с.*
7. Зінченко Ю. *Кримські татари: Історичний нарис. – К., 1998. – 230 с.*
8. Коряков С., Садыхов И. *"Аль-Каида" как чинник украинской избирательной кампании // <http://ru.obkom.net.ua/articles/2004-08/25.1055.shtml>.*
9. Нарочницкая Н. *Розсип – это не Восток и не Запад // Международная жизнь. – 1993. – № 9. – С. 48.*
10. Побережний В. *Основа для оптимістичного прогнозу // Політика і час. – 1996. – № 6. – С.10–15.*
11. Стюарт С. *Деякі питання національних відносин в Україні // Український історичний журнал. – 1992. – № 12. – С. 133.*
12. Тищенко Ю. Піховиш В. *Повернення кримських татар: Хронологія подій. – К., 1998. – 256 с.*
13. Финочеев Б., Булкина Н., Аличева А. *Крымские татары: молодёжный аспект // Человек и работа. – 1995. – № 11. – С. 36–41.*
14. *Численность и боевой состав вооружённых сил стран мира. Справочные данные // Зарубежное военное обозрение. – 2004. – № 12. – С. 84–89.*
15. Шуринов С. *Кризис в Меджлисе и реалии крымскотатарского движения // Підтекст. – 1998. – № 7. – С. 13–16.*
16. Щекина О. В. *Крымскотатарский чинник как источник конфликтности в Украине // Історія очима молодих дослідників: Матеріали Міжнародної студентської конференції. – Т. 2. – Донецьк, 1999. – С. 139–140.*
17. Языкова А. *О некоторых вопросах российско-украинских отношений // Украина и Россия: основные направления внешнеполитической деятельности: Матеріали Міжнародної конференції російських і українських учених 15–16 апреля 1993 г. – Одеса, 1994. – С. 66–72.*